

İlk-el Fenomenolojik Yöntem ile Yaşanan Mekânın Sınırlarının Keşfedilmesi*

Ümmü Çiftçi^{1*}, Emine Köseoğlu¹

¹Mimarlık Bölümü/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

*Corresponding author: sutcuummu@gmail.com

⁺Speaker: sutcuummu@gmail.com

Presentation/Paper Type: Oral / Abstract

Özet – Fenomenoloji nesnenin bilgisine öznenen varılabileceğini, deneyimin ve anlamın bilginin temel kaynağı olduğunu savunan bir analiz yöntemidir. Doğrudan tasvire odaklanır ve görünen şeyin gerçeğin kendisi olduğunu savunmaktadır. Çevre-davranış çalışmalarına yön veren pozitivist yaklaşımların 1970’li yıllarda beklenen iyileştirmelere sebep olamaması nedeniyle farklı yöntemler üzerine yoğunlaşan araştırmacılar sezgisellik, farkındalık ve keşif süreci barındıran fenomenolojik yaklaşım ile yeni bir vizyon elde etmişlerdir. Bu yaklaşım fiziksel dünyanın önemine vurgu yaparak, gündelik yaşam içerisinde bu karşılıklı ilişkiyi davranış, deneyim ve anlam üzerinden tarif ederek yorumlamaktır. Fenomenolojik yöntem kendi içinde farklı dallara ayrılarak alt başlıklar ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de Seamon tarafından adlandırılmış olan ilk-el (fisrt-person) fenomenolojik yöntemdir. Bu yöntemde araştırmacı kendi gözlem ve deneyimlerinden yola çıkarak gerçeği görmeye çalışmaktadır. Fenomenolojik yaklaşımlar çevre ve davranış ilişkisini incelerken pek çok alan içinde veri oluşturmuştur bunlardan biri de mimarlıktır. Bu araştırma kapsamında ilk-el fenomenolojik yöntem kullanılarak, Üsküdar kent mekânında yaşanan mekânın sınırlarının keşfedilmesi ve betimlenmesine yönelik bir çalışma yürütülmüştür. Araştırmacı ilk elden elde ettiği veriler ile yaşanan mekânın sınırları ve konuya katkısını tartışmıştır.

Anahtar kelimeler –fenomenoloji, gündelik yaşam, sınır, yaşanan mekân, Üsküdar

I. FENOMENOLOJİ

“Edmund Husserl düşüncesinde (1960) fenomenolojik yöntem, varlık alanındaki fenomenlerin değişik tezahür biçimlerini inceleyen, “deneyimlendikleri şekliyle fenomenlerin doğrudan tasvirine odaklanan” ve bu tasvirler aracılığıyla fenomenleri karakterize eden özleri ortaya çıkarmaya yönelik bir analiz yöntemidir”[1]. “Heidegger’in ifadesiyle (2004), “fenomen” kavramının dayandığı Yunancadaki phainomenon ifadesine dayanmakta ve kendini gösteren, tezahür eden, ayan olan demektir. Dolayısıyla phainomena “fenomenler”, gün ışığında bulunan ya da ışığa çıkarılabilenlerin tümüğü anlamına gelmektedir”[2].

Seamon fenomenolojiyi “en basit anlamda insan yaşantısının yoruma dayalı olarak ele alınması” olarak tarif eder. Ona göre fenomenolojinin amacı insana ilişkin durumların, olayların, anlamların ve yaşantının “gündelik hayatın dizgesi içinde spontane oluşumlarla” (von Eckartsberg, 1998, s. 3) incelenmesi ve açık kılınmasıdır[3].

Fenomonolojik idealizmini ortaya atan Husserl “insanı anlamak için evrenden değil, evreni anlamak için kendi düşüncemizden yola çıkmalıyız” der. “Nesnenin bilgisine ancak öznenen varılabileceğini” (Kahvecioğlu, 1998), “deneyimlerin, anlamın ve bilginin temel kaynağı” olduğundan bahseder[4].

Husserl’e göre (2006) fenomenoloji ‘doğrudan doğruya’ görüneni olduğu gibi tasvir eder, o an orada gerçekleşen

durumu anlamaya çalışır. Fenomenoloji her olguyu pozitivist yaklaşımlarla anlayabileceğimiz düşüncesine karşı çıkmaktadır[5].

Seamon’a göre (2003), 1970-1980 yıllarında çevre-davranış çalışmalarına yön veren pozitivist yaklaşımlar bazı mimarlar tarafından rahatsız edici bulunarak, ilgilerinin azalmasına sebep olmuştur. Sezgisellik, farkındalık ve keşif süreci isteyen tasarım süreci fenomenolojik yaklaşımla çevre-davranış araştırmaları için ateşleyici yeni bir güç olmuştur[6].

Franck’e (1987) göre bu rahatsızlığın ana sebebi; sosyal bilimcilerin “tasarım işinin [daha sezgisel] taktiklerini ve önceliklerini anlamak ve kabul etmek” için isteksiz olmalarıdır. Franck, fenomenolojinin en önemli değerinin tasarımcılar ve sosyal bilimciler arasında kurulabilecek bir diyalog için ortam oluşturma potansiyeli taşıması olduğuna dikkat çeker[7].

Norberg-Schulz (1980) fenomenolojik yaklaşımda mimari biçimin anlamının öznenen özneye göre değişebileceğinden bahseder. Fenomenolojik betimlemelerde benimsenen temel ilke, mimarlığın özü olabilecek her türlü veriyi sağlayan her algının, bir bilgi kaynağı olarak kullanılabilir olacağına işaret etmektedir[8].

Aydınlı (1999) 20.yy’da gündemde olan “biçimcilik” ve “işlevselcilik”in işler ve insancıl mekânlar oluşturma konusunda başarılı bulunmadığını ifade eder. Doğa ve sosyal

bilimlerden devşirilen bilgilerin kullanıcı davranışlarını ve anlamlarını temsil edemediğinin de gündeme gelmesiyle 1960'lı yıllarda fenomenoloji mimarlıkta kullanılmaya başlanır[9].

II. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK FENOMENOLOJİ

Giorgi'ye göre, fenomenolojik araştırmalarda önemli olan tüm ön yargılardan sıyrılarak görüneni ve gerçeği olduğu gibi tarif edebilmektir[10]. Betimlemeler varoluşsal fenomenoloji için önemli bir çıkış oluştursa da fenomenolojik araştırmanın nihai amacı; fenomenin özel durumuna ilişkin betimlemeler yapmak değildir. Daha çok fenomenolojinin amacı; bu betimlemeleri birer temel olarak kullanarak fenomenin asıl özüne ilişkin ortaklıkları göstermektir [11].

Fenomenolog, fenomenle olabildiğince özgür ve önyargısız bir bakışla karşılaşma eğilimindedir. Böylece fenomen kendini gösterecek ve kusursuz bir şekilde betimlenecek ve anlaşılacaktır. Fenomenolojik sezinin ihtiyaç duyduğu; disiplin, sabır, çaba ve özendir. Pratiğe ve tekrara fazlaca ihtiyaç duyar ve araştırmacılar bunu ancak kendilerine özgü yollar geliştirerek öğrenebilirler, bu da genelde tesadüfidir[12].

Fenomenolojinin, fenomeni olabildiğince kapsamlı ve derinlikli bir şekilde incelemek için kullandığı tavrılardan birisi fenomenolojik indirgemedir. Fenomenolojik indirgeme fenomenoloğun üzerinde çalıştığı fenomenin açığa çıkarılması için gösterdiği çabadır[13].

Lefebvre fenomenolojik indirgeme olarak betimlememiş olsa da ritmi bir fenomen olarak seçip, Ritimanaliz kitabında Pencereden Görülen kısmında şöyle bir açıklamada bulunur;

“Ritimleri kavrayabilmek ve analiz edebilmek için ritimlerin dışına çıkmak gerekir ama tamamen değil: ya bir hastalık ya da bir teknik sayesinde çıkmak. Belli bir dışsallık, analitik aklın işlemini sağlar. Yine de, bir ritmi kavrayabilmek için, onun tarafından kavranmış olmak gerekir; kendini bırakmalı, teslim olmalı, onun süresine [durée] boyun eğmeli. Tıpkı müzikte ve bir dili öğrenirken olduğu gibi (ki anlamları ve serileri tam olarak ancak bunları üretirken, yani konuşulan ritimleri üretirken kavrarız).” [14].

Seamon'a (2003) göre fenomenolojik araştırmaların üç temel özelliği vardır;

1. Araştırmacı fenomen ile doğrudan temas halinde olmasıdır. Çünkü fenomenoloji çevre ile birey arasındaki ilişkiyi olayın içinden görmek ister. Olayın örgüsünün içine girildiğinde bağlantılar bilgiye dönüşür. Althusser'e göre bu süreç dışardan birinin gözüyle yapılabilir. Ancak dışarıdaki gözün bu bilgilere ulaşabilmesi için olay örgüsüne dâhil olarak deneyimlemesi gerekmektedir[15].

2. Fenomenolog fenomeni bilmediğini ancak bilmeyi umabileceğini kabul etmelidir. İdeal olarak fenomenolog, fenomene yeni başlayan olarak yaklaşmalıdır. Pozitivist gelenek içindeki bir araştırmada öğrenci, araştırmasına neyi bilmediğini bilerek başlar. Oysa fenomenolog neyi

bilmediğini bilmez. Fenomen, araştırmacı tarafından keşfedilmeyi bekleyen bilinmez bir alandır.

3. Araştırmacı canlı bir araç olarak fenomenolojik metodun kalbidir, kullandığı özgül araştırma metotları insan yaşantısını deneysel bir şekilde ortaya koyar. Bu nedenle en iyi fenomenolojik metot, insan yaşantısının zengin, yapılandırılmamış ve çok yönlü bir yolla ortaya çıkmasını sağlayandır.

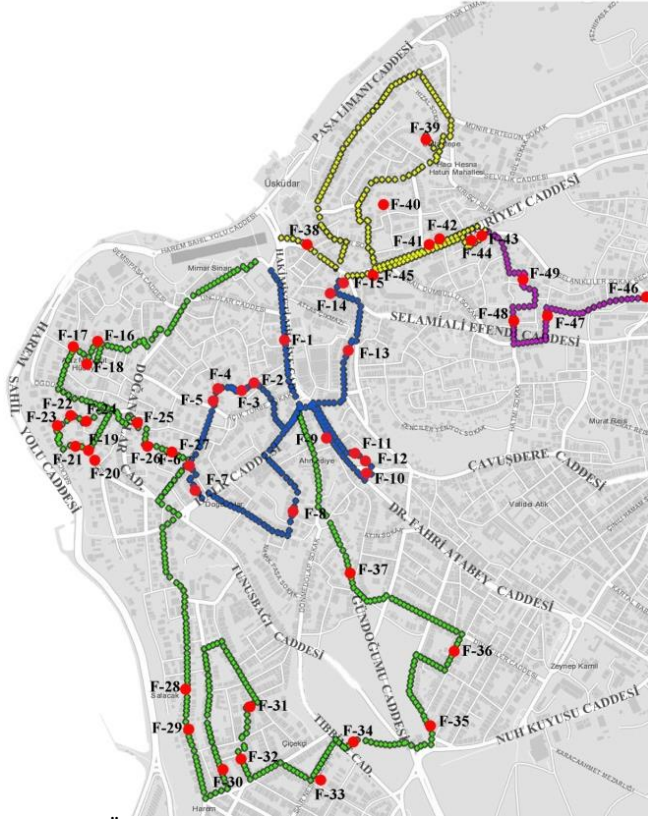
İlk-el (First-person) Fenomenolojik Araştırma Yöntemi

İlk-el araştırma yöntemi David Seamon tarafından adlandırılmış bir yöntemdir. Araştırmacı, fenomeni anlamak için kendi deneyimlerini kullanır. Araştırmacı, araştırma sırasında hem gözlemci hem de kendisi tarafından gözlenendir.

“Bu alanda verilebilecek bir örnek; Violich'in (1985, 1998) değişken mekânsal düzenlere sahip birçok Dalmaçya kasabasında, yerin karşıt nitelikleri inceleyen çalışmasıdır. Eskiz yapma, haritalama ve günlük tutma gibi teknikleri kullanarak, sözü edilen yerler üzerinde çeşitli zamanlarda derinleşerek “her birini bir bütün olarak ‘okumaya’ çalışmıştır.”[16].

III. İLK-EL FENOMENOLOJİK YÖNTEM İLE BİR DENEME: YAŞANAN MEKÂNIN SINIRLARININ KEŞFEDİLMESİ

Kentsel mekân içerisindeki kullanıcı hareketleri homojen bir yapıda değildir. Bazı yerlerde yoğunluklar olabilirken diğer bir yerde atıllık söz konusu olabilir. Kentsel mekânın kullanılma şeklinin bir yansıması olarak yaşanan mekan ortaya çıkmaktadır. Yaşanan mekân insanların fiziksel çevre ve diğer insanlar ile olan ilişkisinin bir sonucu olarak şekillenmektedir. Yaşanan mekânın sınırlarının ne olduğu ve nasıl oluştuğunu anlayabilmek amacıyla fenomenolojik bir çalışma yapılmıştır.

Şekil: Üsküdar'da yapılan keşif sonucunda oluşan rota ve noktalar

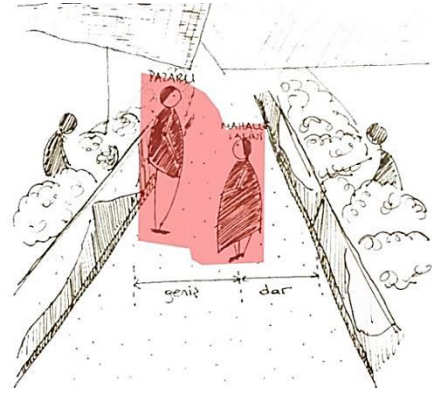
Organik dokusu ve yoğun gündelik hayat aktiviteleri barındırması sebebiyle Üsküdar araştırma alanı olarak seçilmiştir. Araştırmacı, belirlediği bir noktadan bir şekilde kentin ritmine uyarak hareket etmiş ve rotasını sezgisel olarak oluşturmuştur. Araştırmacı, deneyimlerini ve gözlemlerini yerinde notlar alarak, eskiz yaparak ve fotoğraf çekerek kaydetmiştir. Dört gün süren keşif süreci sonucunda 49 farklı durum tespit edilmiştir.

Bu keşiflerden 2 tanesi aşağıda açıklanacaktır.

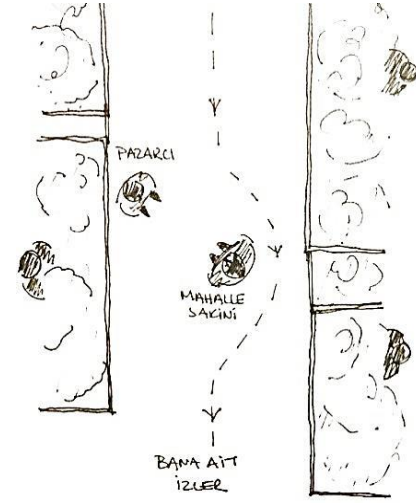
Keşfedilen 1 (F-8)

Bu örnek yaşanan mekânın oluşumunda, kişisel mekânın, sınır tanımlayıcısı olarak karşımıza çıktığı bir örneği içermektedir. Araştırmacının birinci ağızdan ifadesi aşağıdaki gibidir.

“Pazar giriş yaptığım saatlerde henüz yoğun değildi. Biraz ileride yaşlı bir kadın ile pazarıcı konuşuyordu. Önceden tanıştıkları sohbetlerinden anlaşılıyordu. Ben onları geçerek yoluma devam ettim. Yaşlı kadınla pazarıcı arasındaki mesafe daha geniş olmasına rağmen kadının arkasındaki dar boşluktan geçmeyi tercih etmiştim. İletişim halindeki iki insanın arasından geçme fikri beni rahatsız etmişti. Karşılıklı iki insan arasındaki mesafe fiziki olarak daha geniş olmasına rağmen onların kişisel alanlarıyla dolmuştu. Kadının arkasındaki alanda ise görebildiğimiz ya da göremediğimiz herhangi bir engel yoktu. Bu nedenle tüm yönleriyle (soyut ve somut) açık olan yerden geçmiştim.”

Şekil: Semt pazarından durum perspektifi

Şekil: Semt pazarından durum planı

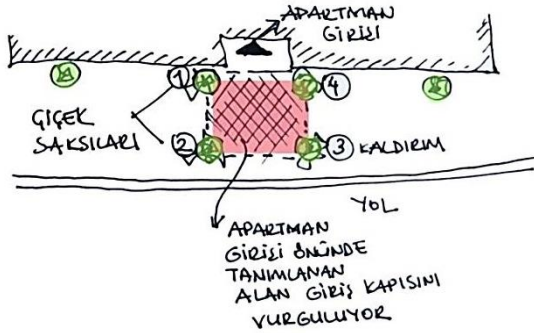
Keşfedilen 2 (F-20)

Bu örnek ise yaşanan mekânın oluşumunda, kendileme olgusunun, sınır tanımlayıcısı olarak karşımıza çıktığı bir örneği içermektedir. Araştırmacının birinci ağızdan ifadesi aşağıdaki gibidir.

“Konutlardan biri kaldırıma saksılar yerleştirilerek giriş kapısını vurgulamıştı. Bu saksılar soyut düzlemde bir kare alan tanımlamıştı. Tanımlanan bu alan apartmanın sokak ile fiziksel ilişkisini başlatan bir yer olmuştu. Kaldırımda herhangi fiziksel bir engel olmamasına karşın saksıların belirlediği soyut kare alan kaldırımın kullanımını kesintiye uğratmış, kamusal alanı sorgulatmıştı.”

Şekil: Apartman önündeki saksılar (16.04.2019)

Şekil: Apartman girişindeki saksıların tanımladığı alan

IV. SONUÇ

İlk-el fenomenolojik yöntem kullanarak kentsel mekânda yaşanan mekânın sınırlarının neler olabileceği hakkında 49 adet keşif yapılmıştır. Bu keşifler tamamen orada gerçekleşen durumun tasvir edilmesiyle ortaya çıkmış, organik sonuçlardır. Bir öznenin deneyimi sonucu elde edilen bu veriler, farklı dinamikler barındırması sebebiyle insan- çevre ilişkilerine daha farklı bir pencereden de bakılması gerekliliğini desteklemiştir. Sonuçlar fenomenolojinin temkinli yaklaştığı pozitivist yaklaşımlara alternatif ve aynı zaman da destekleyici veriler sunarak konuya katkı sağlamıştır.

*Bu çalışma Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr. Emine Köseoğlu danışmanlığında Ümmü Çiftçi tarafından hazırlanmış "Kent Mekânında Gündelik Yaşam Pratiklerini Etkileyen Sınır Tanımlayıcıların Betimlenmesine Yönelik Bir Deneme-Üsküdar Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

REFERANSLAR

- [1], [2], [5], [8] Kartal, A. N. (2015, Haziran). Üç [Parantez] Bir Anlatı: Ucu Açık Fenomenolojik Bir Deşifre. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [3], [6], [7], [11], [12], [13], [16] Seamon, D. (2003). Fenomenoloji, Yer, Çevre ve Mimarlık Literatürünün Değerlendirilmesi. *Tol Mimarlık Kültürü Dergisi*, 33-35.
- [4] Bolak Hisarlıgil, B. (2007, Ekim). "Yer"leşmenin Düş"üm"lenmesi: Geleneksel Anadolu Yerleşmelerinde "Ara"lar. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- [9] Özcan, B. (2003, Mayıs). Mekânın İçinde ve Dışında Olmanın Fenomenolojisi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- [10] Groenewald, T. (2004). A Phenomenological Research Design Illustrated. 05 09, 2019 tarihinde Sage Journals: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/160940690400300104#articleCitationDownloadContainer> adresinden alındı
- [14] Lefebvre, H. (2017). *Ritimanaliz Mekan, Zaman ve Gündelik Hayat*. (A. L. Batur, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- [15] Fay, B. (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Çok Kültürlü Bir Yaklaşım*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.